

HŘBITOVY V KONTEXTU KULTURNÍHO DĚDICTVÍ

(Ke konferenci konané ve dnech 25. - 26. 11. 2009 v Banské Štiavnici)

doc. Ing. arch. Jarmila Ledinská, CSc.
Fakulta stavební, Vysoké učení technické v Brně

Résumé

The contribution "Cemeteries in context of cultural heritage" represents the present state of investigation and understanding of the problem of historical cemeteries' protection in the Czech Lands. The basic survey of sepulchral monuments at the Czech territory was carried out between 2001 – 2006 by the Department of Surveying at the Institute of Monuments of the National Monument Institute in Prague (author Mgr. Jindřich Záhorka).

The research results are available from URL < <http://monumnet.npu.cz> >. MonumNet – evidence of cultural monuments entered in the Central List of Cultural Monuments of the CR and the other with diverse status of monument protection. Prague: Národní památkový ústav, 2010. (Quot. 20.2.2010). From the total number of 40 300 immobile cultural monuments in the CR enlisted in the Central List, 549 cemeteries are protected. The degree of their monument protection is diverse. From complex protection which is rather exceptional, up to the protection of selected units. A special attention is paid to tombs with high historical and artistic value and tombs with historical value owing to outstanding personalities. The author considers the problem of complex evaluation of cemeteries, such as the presented pilot project "Zvonový vršok in Banská Štiavnica", as unique and stimulating for the Czech, Moravian and Silesian territories. There is a real presupposition that the entire intention will find a response among the Czech professional community due to its theoretical and practical nature, and therefore the author recommends to present the project at the Special professional methodical day devoted to sepulchral monuments which is regularly held in Brno in the VENIA action. The date of the next meeting is scheduled for May 12th -14th, 2011.

Městská památková rezervace Banská Štiavnica, je od roku 1993 uváděna v seznamu celosvětově uznávaných památek UNESCO jako příklad pozoruhodné schopnosti člověka využívat a přetvářet nerostné bohatství země, podmaňovat si krajinu v souladu s přírodními zákonitostmi a zanechávat po sobě nesmazatelnou stopu v podobě hmotných statků – dnes kulturních památek.

Je zcela logické, že rostlé městské jádro se středověkou strukturou ulic a uliček s bohatou historií uchovávajících ve svých zdech i nejbližším okolí pozoruhodné důlní stavby doprovázené vodními díly, navíc zasazené do dramaticky zvlněného terénu, mělo i nevšední potřebu najít pro ty, kteří ho opustili vhodná místa k tzv. poslednímu odpočinku.

Ojedinelý shluk tří hřbitovů na Zvonovém vršku a to dvou katolických a jednoho evangelického se stal předmětem zájmu hned několika vysokých škol (STU FA, STU St Fa, FFU JAK), které se podílí na projektu VEGA MŠSK a který nese název: *Metodika výzkumu, hodnocení a zásady prezentace kulturně historických hodnot nekropolní architektury*. Jeho cílem se stala příprava odborného metodického podkladu pro koncepční multidisciplinární zhodnocení tohoto opomíjeného kulturního a přírodního dědictví, vytvoření hodnotících kritérií a zásad pro jeho rehabilitaci prezentaci.

Metodiku pro komplexní vyhodnocení hřbitova tvoří řada výzkumů: urbanistický, architektonický, umělecký, historický, (i jejich vzájemná propojení), dále archeologický a archivní. Opomenut není ani urbánně-etnologický, sociologický, stavebně-technický a dendrologický, rovněž jako je sledován charakteristický vzhled krajiny a jejich významných prvků.

Speciálně pro lokalitu Zvonový vršek je pro identifikaci hrobů zpracována ještě podrobnější hodnotová specifikace s důležitým výkladem a charakteristikou jednotlivých kvalit. Tento výklad je nezbytný protože vylučuje odlišné modifikace / chápání termínů různými interprety a zaručuje stejnou kvalitu všech identifikačních karet.

Z celkového počtu cca 40 300 nemovitých kulturních památek v ČR (dále jen KP) evidovaných v Ústředním seznamu od roku 1958 je chráněno 549 hřbitovů a to jak katolických, tak i katolicko-evangelických, evangelických a židovských. Rozsah památkové ochrany hřbitovů je různý, od jejich komplexů (jedná se o výjimky) po jednotlivosti jakými jsou: vstupní brány a ohradní zdi, správní, provozní a sociální budovy, hřbitovní kaple, márnice, kostnice, kříže, zvonice, boží muka, památníky padlým a umučeným, smuteční síně, krematoria, kolumbária, hrobky, náhrobníky, místa hrobová i vsypu, rozptylové loučky.

Zvláštní pozornost je věnována náhrobníkům s vysokou historickou a uměleckou hodnotou nebo hrobům jako připomínka významné osobnosti.

Ústřední seznam uvádí, že z počtu 549 hřbitovů je 197 židovských a pouze 7 samostatných evangelických.

Do vyšší kategorie – národní kulturní památka (dále jen NKP) je zařazeno 5 hřbitovů: Starý židovský hřbitov v Praze na Josefově, Malá pevnost a Národní hřbitov v Terezíně, dřevěný hřbitovní kostel p. Marie v Broumově, Židovský hřbitov v Třebíči-Podklášteří. Mimořádného ohodnocení se navíc v této kategorii dostalo Vyšehradu se Slavínem, který byl zařazen mezi významné historické hřbitovy EU. V roce 2001 byla založena Charta evropského klubu historických hřbitovů a bylo konstatováno, že „hřbitovy jsou reprezentanty historie měst svým jedinečným sochařstvím, ukazujícím kulturu a zvyky různých skupin obyvatel“.¹

V poválečném období se soustřeďovala pozornost na pietní místa (Lidice, Ležáky), národní památníky (Vítkov), památníky protifašistického odboje (Kobylisy), vítězství nad fašizmem (popraviště v Kounicových kolejích v Brně). Status NKP byl vztažen i na čestná pohřebiště na Olšanských hřbitovech a na Ústředním brněnském. Nově do seznamu NKP přibude od 1. 6. 2010 hřbitovní komplex ve Střílkách na Zlínsku, barokně-santiniovsky koncipovaný a rondokubistické krematorium v Pardubicích od Ing. arch. Pavla Janáka. Počet NKP by mohl být větší, pokud by byly vyjmenovány všechny řádové klášterní areály, které v sobě obsahovaly i hřbitovy. Základní soupis sepulkrálních památek na území Čech byl prováděn v rozmezí let 2001 – 2006 odborným pracovníkem oddělení průzkumů ÚP NPÚ v Praze Mgr. Jindřichem Záhorkou.²

Klíč k pražským hřbitovům, autora Petra Kovaříka (nakladatelství Lidové noviny, 2001) je kniha bohatě vybavená fotografiemi a poprvé popisuje všechny pražské hřbitovy, zmiňuje jejich historii, připomíná hřbitovy zaniklé i zrušené, uvádí základní údaje o pohřbených osobnostech i autorech náhrobníků (je do jisté míry genealogickým pramenem), uvádí varia a kuriozity při pohřbívání i pohřeb jako národní manifestaci.

V prostředí pražské AV ČR se zabývá problematikou sepulkrálních památek ústav dějin umění, který pořádá každoročně na toto téma zasedání a publikuje referáty ve sborníku *Epigraphica & Sepulcralia*. Vedoucí geografického ústavu, RNDr. Václav Cílek, CSc. (geolog, klimatolog i nekrogeograf), klade otázku, jak „oživit“ hřbitovy a nabízí odpověď v preferování anglosaského vnímání krajiny, k návratu tradičních materiálů a tvarů, které budou citlivě osazovány do prostředí nabízeného přírodou, k vyloučení vysoce leštěných nebo umělohmotných materiálů. Tyto představy nabývají konkrétní podobu v akcích, které se postupně rozšiřují zvláště v bývalém pohraničí a jejichž cílem je záchrana historického, hřbitovního fundusu. Dobrým příkladem je Meditační háj v Kostelci u Kladruhu, který vznikl v roce 2006 (Ing. arch. P. Valtr) na místě nepoužívaného německého hřbitova. V rámci obnovy veřejných prostor a za přispění operačního programu Rozvoj venkova a multifunkční zemědělství byly zachované náhrobníky opraveny a znovu vztyčeny, z ostatních fragmentů byla vytvořena ozeleněná mohyla. Bývalý hřbitov se stal součástí parku.

Na Moravě se tématem funerálních-sepulkrálních památek systematicky zabývá Prof. PhDr. Miloslav Pojsl z Cyrilometodějské teologické fakulty, katedry dějin a křesťanského umění Univerzity Palackého v Olomouci, která vydala v roce 2006 v edici *MONUMENTA MORAVIAE ET SILESIAE SEPULCRALIA* knihu Sepulkrální památky na Moravě a ve Slezsku do roku 1420. Druhý díl tohoto ambiciózního projektu bude obsahovat období 1421 – 1850. Pojsl se ve všech svých pracích pojednávajících o hrobech, hřbitovech a funerální plastice úzce dotýká souvislostí s památkovou péčí.

¹ Petr Kovařík, Klíč k pražským hřbitovům. Nakladatelství Lidové noviny, 2001. Počet stran 369/str. 326. ISBN 80-7106-486-6

² MonumNet - evidence kulturních památek zapsaných v Ústředním seznamu kulturních památek ČR a dalších s různým statutem památkové ochrany. Praha: Národní památkový ústav, 2010. [cit. 20. 2. 2010]. Dostupné z URL: < <http://monumnet.npu.cz> >.

Nelze opomenout ani záslužnou činnost jednotlivých odborných pracovníků NPÚ v Brně ani jejich dalších spolupracovníků z moravských a slovenských institucí, jejichž příspěvky jsou shrnuty ve sborníku Památkové péče na Moravě MONUMENTORUM TUTELA 13/2007, který je věnován sepulkrálním památkám. V jeho části – studijní materiály – jsou předloženy výsledky badatelské činnosti např. na téma: kréda neoklasicismu a slovenské náhrobky okolo r. 1800; sociální funkce náhrobku v tradičním venkovském prostředí; konstatování postupné transformace evangelických náhrobků po tolerančním patentu; lpění židovských obcí na zachování a ochraně hřbitovů jako celků. V části-nálezové zprávy-se objevují např.: varianty plánů na rodinnou hrobku z počátku 20. stol.; elektrifikovaný náhrobek rodiny místního architekta ve Velkém Meziříčí s vročením posledního úmrtí 1934; připomínka devastace Ústředního hřbitova v Brně a návrh na prohlášení za památku i opuštěných a neplacených hrobů bývalé moravské buržoasie s ohledem na jejich historickou a výtvarnou kvalitu.

Ústřední hřbitov je největším ze 12 brněnských hřbitovů. Byl vybudován podle plánů prof. Aloise Prastorfera a zpřístupněn v roce 1883. Původně zaujímal plochu 16 ha, nyní 53 ha. Památková ochrana se týká vstupních bran, oplocení, budovy správní a sociální, vše v neorenesančním slohu. Z meziválečného období pak hranolovité obřadní síň z roku 1925-6 autorů Ing. arch. Bohuslava Fuchse a Ing. arch. Josefa Poláška a dosud mimořádně emotivně působícího a provozně nezastaralého krematoria Ing. arch. Ernsta Wiesnera z roku 1926 – 1927. Chráněno je i 197 hrobových míst z celkového počtu 33 500, o jejichž větší počet se pracovníci NPÚ trvale zasazují. Součástí areálu je Čestný kruh (brněnský Slavín) a Čestná alej, obojí určeno pro pohřby významných osobností města, dále velké čestné pohřebiště sovětské armády (NKP), samostatné skupiny tvoří staré vojenské pohřebiště a pohřebiště Wehrmachtu. V blízkosti krematoria jsou urnové háje, kolumbária, tři rozptylové loučky a vsypová loučka se vsypovými jamkami pro uložení popela širší rodiny (údajně nový český způsob). Společný žárový hrob je určen pro osamocené a opuštěné. Zvláštní postavení zaujímá vysoká, střední i nízká zeleň (absence hluku, tvorba mikroklimatu, útočiště ptactva a drobné zvěře). Od vzniku hřbitova je dodržována přísná kompozice anglického parku, vzrostlé aleje a orientačně důležitá stromořadí tvoří vzácné cizokrajné i domácí dřeviny.

NPÚ v Brně nemá, ostatně tak jako jinde, specialistu na problematiku hřbitovní architektury a sepulkrálních památek. Většina publikovaných prací ve sborníku vznikla z osobního zaujetí, jako akce záchranné, paralelně se zajišťováním běžné denní agendy.

Jak již bylo výše uvedeno o projektu, bude platit totéž i o všech příspěvcích bansko-štiavnické konference. Je reálný předpoklad, že celý záměr pro svůj teoreticko-praktický charakter najde vřelý ohlas nejen u pracovníků NPÚ v Brně (s možností prezentace na speciálním odborně-metodickém dnu, věnovaném sepulkrálním památkám), ale bude přínosem pro vědecko-výzkumnou činnost na VUT FA, FAST i FAVU, kde projevy výtvarného umění spojené s pohřbíváním (*sui generis*), patří k tématům doktorského studijního programu.

Mezinárodně se způsoby pohřbívání, úzce propojené s pohřebnictvím, prezentují na rozsáhlé akci VENIA, která pravidelně probíhá na brněnském výstavišti. Poslední se uskutečnila v roce 2007, pro následující je stanoven termín 12. - 14. 5. 2011.

Bibliografické odkazy

Památková péče na Moravě, sv. 13, 2007. Sepulkrální památky. Bulletin NPÚ, územního odborného pracoviště v Brně, 2007. 162 stran. ISBN 978-80-86752-56-3, ISSN 12145327.

Karel Malý, 120 let Ústředního hřbitova v Brně. Správa hřbitovů města Brna a Společnost přátel žehu, Brno 2003. 12 stran. ISBN 80-86137-92-9.